Chapter 9
विश्वबंदुत्वं

अभ्यास:

प्रश्न: 1 :उच्चारणं कुरुत

उत्तर :

दुर्भिक्षे	राष्ट्रविप्लवे	विश्वबन्धुत्वम्
विश्वसन्ति	उपेक्षाभावम्	विद्वेषस्य
ध्यातव्यम्	दु:खभाक्	प्रदर्शयन्ति

प्रश्न : 2 :मञ्जूषातः समानार्थकपदानि चित्वा लिखत

परस्य	दु:खम्	आत्मानम्
बाधित:	परिवार:	सम्पन्नम्
त्यक्त्वा	सम्पूर्णे	

स्वकीयम् .....
अवरुद्धः .....
कुटुम्बकम् .....
अन्यस्य .....
अपहाय .....
समृद्धम् .....
कष्टम् .....
निखिले .....

उत्तर :
स्वकीयम् – आत्मानम्
अवरुद्धः – बाधितः
कुटुम्बकम् – परिवारः
अन्यस्य – परस्य
अपहाय – त्यक्त्वा
समृद्धम् – सम्पन्नम्
कष्टम् – दुःखम्
निखिले – सम्पूर्णे

प्रश्न : 3 :रेखाङ्कितानि पदानि संशोध्य लिखत

(क) छात्राः क्रीडाक्षेत्रे <u>कन्दुकात्</u> क्रीडन्ति

(ख) <u>ते</u> बालिकाः मधुरं गायन्ति।

(ग) अहं <u>पुस्तकालयेन</u> पुस्तकानि आनयामि।

(घ) <u>त्वं</u> किं नाम ?

(ङ) <u>गुरुं</u> नमः।

उत्तर :

(क) छात्राः क्रीडाक्षेत्रे कन्दुकेन क्रीडन्ति।

(ख) ताः बालिकाः मधुरं गायन्ति।

(ग) अहं पुस्तकालयात् पुस्तकानि आनयामि।

(घ) तव किं नाम ?

(ङ) गुरवे नमः।

प्रश्न : 4 :मञ्जूषातः विलोमपदानि चित्वा लिखत

अधुना	मित्रतायाः	लघुचेतसाम्
गृहीत्वा	दुःखिनः	दानवाः

शत्रुतायाः .....
मानवाः .....
उदारचरितानाम् .....
सुखिनः .....
अपहाय .....

उत्तर :
शत्रुतायाः – मित्रतायाः
पुरा – अधुना
मानवाः – दानवः
उदारचरितानाम् – लघुचेतसाम्
सुखिनः – दुःखिनः
अपहाय – गृहीत्वा

प्रश्न : 5 :अधोलिखितपदानां लिङ्गं विभक्तिं वचनञ्च लिखत

पदानि	लिङ्गम्	विभक्तिः	वचनम्
बन्धुः	.....	.....	.....
देशान्	.....	.....	.....
घृणायाः	.....	.....	.....
कुटुम्बकम्	.....	.....	.....
रक्षायाम्	.....	.....	.....
रुधिरम्	.....	.....	.....

उत्तर :

पदानि	लिङ्गम्
बन्धुः	पुँल्लिङ्गम्
देशान्	पुँल्लिङ्गम्
घृणायाः	स्त्रीलिङ्गम्
कुटुम्बकम्	नपुसंकलिङ्गम्
रक्षायाम्	स्त्रीलिङ्गम्
रुधिरम्	नपुंसकलिङ्गम्

विभक्तिः	वचनम्
प्रथमा	एकवचनम्
द्वितीया	बहुवचनम्
पञ्चमी/षष्ठी	एकवचनम्
प्रथमा, द्वितीया	एकवचनम्
सप्तमी	एकवचनम्
प्रथमा/द्वितीया	एकवचनम्

प्रश्न : 6 :कोष्ठकेषु दत्तेषु शब्देषु समुचितां विभक्तिं योजयित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत

(क) विद्यालयम् उभयतः वृक्षाः सन्ति। (विद्यालय)
..... उभयतः गोपालिकाः। (कृष्ण)

(ख) ग्रामं परितः गोचारणभूमिः। (ग्राम)
..... परितः भक्ताः । (मन्दिर)

(ग) सूर्याय नमः। (सूर्य)
..... नमः। (गुरु)

(घ) वृक्षस्य उपरि खगाः। (वृक्ष)
..... उपरि सैनिकः। (अश्व)

उत्तर :

(क) कृष्णम् उभयतः गोपालिकाः। (कृष्ण)

(ख) मन्दिरम् परितः भक्ताः । (मन्दिर)

(ग) गुरवे नमः। (गुरु)

(घ) अश्वस्य उपरि सैनिकः। (अश्व)

प्रश्न : 7 :कोष्ठकात् समुचितं पदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत

(क) ..... नमः। (हरि/हरये)

(ख) ..... परितः कृषिक्षेत्राणि सन्ति। (ग्रामस्य/ग्रामम्)

(ग) ..... नमः। (अम्बायाः/अम्बायै)

(घ) ..... उपरि अभिनेता अभिनयं करोति । (मञ्चस्य/मञ्चम्)

(ङ) ..... उभयतः पुत्रौ स्तः। (पितरम्/पितुः)

उत्तर :

(क) हरये नमः। (हरि/हरये)

(ख) ग्रामम् परितः कृषिक्षेत्राणि सन्ति। (ग्रामस्य/ग्रामम्)

(ग) अम्बायै नमः। (अम्बायाः/अम्बायै)'

(घ) मञ्चस्य उपरि अभिनेता अभिनयं करोति। (मञ्चस्य/मञ्चम्)

(ङ) पितरम् उभयतः पुत्रौ स्तः। (पितरम्/पितुः)

ध्यातव्यम् :

- क्रियामादाय यत्र द्वितीयातृतीयाद्याः विभक्तयः भवन्ति, ताः 'कारकविभक्तयः' इत्युच्यन्ते । यथा-रामः ग्रामं गच्छति। बालकाः यानेन यान्ति इत्यादयः॥

- पदमाश्रित्य प्रयुक्ता विभक्तिः 'उपपदविभक्तिः' इत्युच्यते।

- यथा-ग्रामं परितः वनम्। रामेण सह लक्ष्मणः गच्छति। अत्र 'परितः' इति योगे ग्रामपदात् द्वितीया तथा च 'सह' इति योगे रामपदात् प्रयुक्ता तृतीया उपपदविभक्तिः अस्ति ।

- वाक्य में क्रिया को आधार बनाकर जहाँ द्वितीया, तृतीया आदि विभक्तियाँ प्रयोग की जाती हैं, उन्हें 'कारक-विभक्ति' कहा जाता है।

- जैसे-(i) रामः ग्रामं गच्छति।
  (रामः-कर्ता, कारक, प्रथमा विभक्ति।)
  (ग्रामम्-कर्मकारक, द्वितीया विभक्ति।)

- (ii) बालकाः यानेन यान्ति।
  (बालका:-कर्ता कारक, प्रथमा विभक्ति)
  (यानेन-करण कारक, तृतीया विभक्ति)

- वाक्य में किसी विशेष पद को आधार मानकर जब किसी विशेष विभक्ति का प्रयोग होता है, तब वह 'उपपदविभक्ति' कही जाती है।
  जैसे- (i) ग्रामं परितः वनम् अस्ति।
  (यहाँ 'परितः' पद के योग में ग्राम शब्द में द्वितीया विभक्ति 'ग्रामम्' का प्रयोग हुआ है।)